

Wróblewska, Kamila

Dwa portety pierwszych pruskich lenników Polski

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 439-448

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kamila Wróblewska

DWA PORTRETY PIERWSZYCH PRUSKICH LENNIKÓW POLSKI

1. „MŁODZIENIEC Z KRYŻĄ” — PORTRET KSIĘCIA ALBRECHTA FRYDERYKA (1553—1618)

W grudniu 1972 roku Muzeum Mazurskie w Olsztynie zakupiło za pośrednictwem Desy portret malowany olejno na desce i opatrzony napisem „Albertus Dux Prussiae Qui Ordinem saecularisavit”. Na odwrocie, na kartce przyklejonej do obrazu znajdował się obszerny tekst w języku polskim, przypuszczalnie z okresu Księstwa Warszawskiego. A oto jego oryginalne brzmienie: „R 1525 Za panowania Zygmunta I go z Domu Jagiellońskiego, po długich woynach Polaków z Krzyżakami, Albert siostrzeniec Zygmunta, Margrabia Brandenburski y Mistrz Krzyżacki zawarł pokój w Krakowie, Mistrzostwa rzekł się, a na Xienstwo Pruskie osobiście od Zygmunta I go odebrał Inwestiturę, warowawszy sobie, potomkom oraz dla Braci Lenność, których gdyby Familia zgasnąć miała do Króla y RP Xięstwo to wrócić się powinno. Po nim Fryderyk Albert nastopił, później oszalały, przez Batorego oddany był w opiekę Stryiecznemu bratu Jerzemu Fryderykowi, pod którym Relia luterska w Xw Prus rozszerzyła się. Po śmierci Jerzego Fryderyka oddał to Opiekuństwo Joachim Fryderyk Elektor Brandenburski, Jan Zygmunt syn Joachima Ożeniwszy się z Córką oszalałego Alberta II, wziął Inwestiturę od Zygmunta III. Króla Polskiego. Fryderyk Wilhelm syn Jana Zygmunta przez Jana Kazimierza Króla Polskiego Ru 1656 od Hołdu uwolniony, udzielny Pruskim został Xiążęciem. Syn iego Fryderyk I Ru 1701 królem ogłosił się Pruskim. Fryderyk II. Wielkim sprawiedliwie nazwany, granice Państwa rozszerzył, od Polaków tytuł królewski miał przyznany, od tychże Polaków przemocą a bez wojny znaczne Prowinie zagarnął, po nim Fryderyk Wilhelm przez podeiścia, zdrady i niedotrzymanie traktatu, rozbiorem Polski Królestwo powiększył, lecz na krótko. Syn iego Fryderyk Wilhelm III. ciężko ukarany Ru 1806 przez Wgo Napoleona Cesarza Francuzów pobity: Połowę Królestwa utracił, zabrane prowincie Polskie dawniey, Traktatem Tyłyńskim Polakom zwrócić musiał. Od tego momentu Polacy odzyskali część swej istotności mocą Napoleona y obranego w Ru 1791 Maia 3go Fryderyka Augusta Saskiego za Króla w Warszawie z radością ujrzeni na tronie.”

Pod tą kartką znajdował się tekst drugi — znacznie krótszy, zapewne tylko nieco wcześniejszy, który również cytuję:

„Ru 1525 po długich Woynach Polaków z Krzyżakami Albert Wielki mistrz, Który z siostry Zygmunta pochodził, zawarł pokoy w Krakowie, mocą którego godności Wielkiego Mistrza rzekwszy się, zostaje Xiążęciem Dziedzicznym Prus Wschodnich, na ktore uroczyscie i osobiście w Krakowie investurę odbiera, waruiąc dla siebie

y Potomków pići męskiej oraz dla Braci własnych lenność, których gdyby Familia zgasnąć miała, do Króla y RPtey wrocić się powinny. Tymże Traktatem ustanowiono, aby na wszystkich seymkach Xiążenta Pruscy po Królu pierwsze miejsce mieli, oraz na Woynie pewną kwotę woyska posyłałi.”

Obraz ten znajdował się w 1944 roku w Lublinie.

Portret prezentuje młodego mężczyznę, chłopca prawie, przedstawionego do pasa, w ciemnym stroju z białą szeroką ozdobną miękką kryzą pod szyją. Tło obrazu w czerwieni o nasileniu ceglastym. W prawej dłoni portretowany trzyma ciemnozieloną rękawiczkę. Postać jest zwrócona w trzech czwartych w prawo, oczyma na wprost; twarz delikatna, owalna, jasna o różowych przebiyskach karnacji, pozbawiona zupełnie zarostu. Oczy i włosy brązowe, czoło wysokie, szerokie o półokrągłych zatokach odsłaniających skronie.

Przygotowując obraz na wystawę hołdu pruskiego, mimo tak dokładnych napisów objaśniających, autorka artykułu poddała go weryfikacji ikonograficznej. Napisy bowiem zarówno na odwrocie, jak i na licu pochodziły z początków XIX wieku. Ikonografia księcia Albrechta mistrza krzyżackiego, późniejszego księcia Prus znajduje się w literaturze naukowej¹. Cechą charakterystyczną wszystkich portretów Albrechta I zarówno młodzieńczych, jak wieku średniego i późniejszego — było ukazywanie nieregularnego rysunku oczu oraz wady wzroku². Twarz księcia Albrechta I — na portretach z czasów młodzieńczych — a więc pędzla Łukasza Cranacha starszego³ oraz Hansa Krella⁴ jest szeroka i bardziej koścista. Delikatny rysunek twarzy osoby ze wspomnianego wizerunku olsztyńskiego, prawidłowy i czysty wykroj oczu, nie pozwala zidentyfikować go z księciem Albrechtem, wbrew temu, co głosi cytowany napis z XIX wieku. Niemniej, między portretami — pędzla Hansa Krella i „Młodzieńcem z kryzą” — istnieją pewne podobieństwa. Podobny jest zarys czoła i kształt ust portretowanych osób. Melancholijny portret młodzieńczego magnata każe raczej przypuszczać, iż był to syn pierwszego księcia Prus, Albrecht Fryderyk (1553—1618), nazywany przez współczesnych *der Blöde Herr*⁵.

Portrety księcia Albrechta Fryderyka — w przeciwieństwie do podobizn jego ojca, są prawie niedostępne i nie rozpowszechnione w literaturze naukowej⁶. Her-

¹ *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit*, Bonn 1968. Jest to katalog wystawy zorganizowanej w Muzeum w Bonn, zawiera bogatą ikonografię postaci księcia Albrechta I.

² L. Bieganowski i J. Małek, *Nowe przyczynki do historii okularów w Polsce w XV w. (Gdańskie okulary księcia pruskiego Albrechta)*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 1974, nr 2, ss. 291—303.

³ *Albrecht von Brandenburg-Ansbach*, reprodukcja kolorowa portretu księcia Albrechta z 1528 roku, malowanego przez Łukasza Cranacha starszego, tabl. XIV.

⁴ *Ibidem*, tab. XLIV, Portret wielkiego mistrza Albrechta z 1522 roku pędzla prawdopodobnie Hansa Krella. Reprodukacja kolorowa. Z korespondencji dworu królewskiego, sprawozdań i rachunków, które wymienia Herrmann Ehrenberg, *Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen*, Berlin 1899, s. 202 poz. 512, wynika, że portret ten wystany był do Lublina z okazji drugiego hołdu pruskiego w 1569 roku.

⁵ A. Skrobaccki, *Choroba Albrechta Fryderyka Pruskiego i jej „Dziennik”*, Rocznik Olsztyński, t. 5, 1969, ss. 213—216, 225.

⁶ Cytowany już katalog (por. przyp. 1), mimo ambicji pokazania problemów artystycznych całego wieku XVI, nie podaje żadnej ikonografii dotyczącej Albrechta Fryderyka. Podobnie nie znajdujemy żadnej wzmianki o portrecie Albrechta Fryderyka w książce W. Hubatscha, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach, Deutschordenshochmeister und Herzog in Preussen (1490—1568)*, Heidelberg 1960, Portret A.F.

mann Ehrenberg najsolidniejszy i najwartościowszy do tej pory znawca problemów artystycznych Prus Książęcych wieku XVI⁷ zamieścił reprodukcję portretu Albrechta Fryderyka z 1612 roku, a więc prezentującą księcia w wieku starszym. Mimo pewnych analogii, jaką wnosi nastrój osoby portretowanej, zniekształcona wiekiem twarz nie pozwala na przeprowadzenie konkretnych porównań ikonograficznych. Tym niemniej, właśnie ów portret zasugerował autorce propozycję nowej atrybucji „Młodzieńca z kryzą”.

Dokumenty i listy królewieckie z wieku XVI, którymi bogato opatrzył swoją książkę Ehrenberg, pozwalają prześledzić, jak często i kto portretował Albrechta Fryderyka. W roku 1565, malarz Henryk otrzymał zapłatę za dwa portrety: księcia Albrechta I w stroju czarnym i jego młodocianego trzynastoletniego wówczas syna w stroju czerwonym⁸. W 1568 roku również Adam Lange namalował młodego księcia⁹. W 1570 roku portret Albrechta Fryderyka wysłano do księcia Eryka w Brunzswiku¹⁰. W 1577 roku miedziorytnik królewiecki Hans Schenkenberg zrealizował portret graficzny Albrechta Fryderyka¹¹. W 1583 roku gdański malarz otrzymał zapłatę za portrety książęcej pary małżeńskiej¹². Rok potem znowu malarz gdański Jan Enem otrzymał wynagrodzenie za realizację — jak brzmi rachunek — portretu w popiersiu *Blöden Herrn*¹³. W tym samym roku (1584) ufundowano dla kościoła na Starym Mieście w Królewcu tablicę dziękczynną za uzdrowienie księcia Albrechta Fryderyka, którą wykonał rzeźbiarz Eberhard Hauslaib z Norymbergi¹⁴. Ponad dwumetrowa prostokątna tablica, opatrzona była — prócz dekoracji rzeźbiarskich, tekstami i malowidłami. W trójkątym zwieńczeniu znajdował się portret Albrechta Fryderyka. Książę ma na tym portrecie lat 31. Namalowany jest w popiersiu, zwrócony lekko w prawą stronę, oczyma na wprost. Twarz owalna o wysokim, szerokim czole z charakterystycznymi zatokami przy skroniach zgadza się w sposób idealny z rysunkiem czola i skroni młodzieńca z kryzą z olsztyńskiego portretu, rzekomo Albrechta I. Analogie wyczuwalne są również w rysunku brwi, kształcie nosa, modelowaniu policzków, linii i proporcji twarzy. Niestety, portret na tablicy dziękczynnej prezentuje Albrechta Fryderyka z gęstymi wąsami i rzadkim zarostem. Nie pozwala to na dokładniejszą analizę tej części twarzy, zarysu ust i wykroju brody. Warto przy tym zauważyć,

z małżonką znajduje się w zamku Gripsholm (Szwecja) (por. H. v. Singer, *Neuer Bildnis. Katalog*, Leipzig 1937, poz. 619).

⁷ H. Ehrenberg, *Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen*, Leipzig 1899 (rozdział o sztuce na dworze księcia Albrechta, ss. 79—109).

⁸ H. Ehrenberg, op. cit., s. 248, poz. nr 568.

⁹ Ibidem, s. 250, poz. 631.

¹⁰ Ibidem, s. 203, poz. 520.

¹¹ Ibidem, s. 254, poz. 750 z 13 marca 1577 r.; miedzioryt ten znajdował się niegdyś w Królewcu.

¹² Ibidem, s. 260.

¹³ Ibidem, rok 1584, *Jun Enem, Maler von Danzig m.g. blöden Herrn Lang zu conterfeiern 70... und brustbilde*.

¹⁴ [G.] Bujack, *Die Widmungstafel zur Herstellung der Gesundheit des kranken Herzog Albrecht Friedrich von Preussen i. J. 1584 hergestellt von Eberhard Hauslaib, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia (1884—1885)*, Königsberg 1886, ss. 29—43 — ilustracja nr I; A. Boetticher, *Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, H. 7, Königsberg 1897, s. 54; A. Rohde, *Kunstsammlungen der Stadt Königsberg Pr.*, Königsberg 1928, il. 5 (nieliczbowana). Podane wymiary 270×112 oraz technika i autor, który razem wszystkie elementy rzeźbione i malowane złączył, zapewne rzeźbiarz Eberhard Hauslaib z Norymbergi w 1584 r.

iż Albrecht Fryderyk ukazany jest w podobnym stroju jak „Młodzieniec z kryzą”: przypuszczalnie ciemnym, z rzędem guzików pośrodku i z dosyć szeroką kryzą. Wydaje się, że właśnie za tę podobiznę otrzymał — jak już wspomniano — zapłatę gdański malarz Jan Enen. Jak wskazuje Hermann Ehrenberg, Albrechta Fryderyka bardzo często portretowali malarze gdańscy, czego dowodzi również wypłata w roku 1593 malarzowi z Gdańska Gertowi Jansenowi za wykonanie podobizny księcia Albrechta Fryderyka¹⁵.

W Muzeum na zamku w Gripsholmie, w Szwecji znajduje się portret całopostaciowy prezentujący księcia Albrechta Fryderyka wraz z małżonką¹⁶. Księżęca para ukazana jest tutaj w wieku starszym. Data namalowania obrazu przypada bowiem na rok 1608. Podobizna z Gripsholmu jest jeszcze jedną wersją wyglądu Albrechta Fryderyka w późnym okresie życia. Niemniej widoczne są pewne zbieżności rysów między młodym chłopcem z olsztyńskiego portretu a szwedzką podobizną Albrechta Fryderyka, gdzie ukazano twarz księcia bez zarostu. Oczy, brwi, broda z charakterystycznym dołkiem, wykrój ust, podobny kształt już mocno starością poszerzonego nosa. Wszystkie te szczegóły są dalszym potwierdzeniem hipotezy o podobieństwie wszystkich tutaj odnalezionych portretów i dostępnych w ikonografii fotograficznej podobizn Albrechta Fryderyka do zakupionego przez Muzeum Mazurskie młodzieńczego portretu. Wydaje się godne podkreślenia, iż jest to jedyna dotąd w Polsce podobizna młodego księcia. Jej atrybucja, proveniencja artystyczna wymagać będzie dalszej pracy, dotarcia do dalszych trudno dostępnych źródeł ikonograficznych. Pozostaje bowiem kwestia, kiedy i kto namalował podobiznę młodzieńczą Albrechta Fryderyka. Jest to interesujący wizerunek psychologiczny, z nieznacznymi jedynie zmianami — we fragmencie dłoni — odnawiany w pierwszej połowie wieku XIX. Zmieniona została jedynie tonacja barwna czerwieni i czerni, ale nie wprowadzono zmian rysunkowych postaci oraz zasadniczych zmian kolorystycznych.

Po zdjęciu przemalowań i pociemniałych werniksów portret ukazał bardzo dobrą koncepcję kolorystyczną, przypominającą kolorystykę portretów flamandzkich połowy wieku XVI¹⁷. Różni się on zdecydowanie od przedstawień portretowych, nad którymi zaciążyły wpływy cranachowskie. Autorem mógł być artysta gdański lub królewiecki, pochodzący z obszarów niderlandzkich. Na jego sztuce znać także wpływy malarstwa południowego¹⁸. Portret mógł powstać w latach siedemdziesią-

¹⁵ H. Ehrenberg, op. cit., s. 265, poz. 1138 i poz. 1139.

¹⁶ H. v. Singer, op. cit., poz. 617 i 619 — ikonografia zebrana do tych dwóch postaci jest w tym opracowaniu bardzo mała. Ryciny dotyczące postaci obecnie niedostępne, wymienia W. Seidel, *Nachricht von einer preussischen Bildniss-Sammlung*, Neue Preussische Provinzial-Blätter, Bd. 5, 1854, ss. 1—23.

Muzeum w Sztokholmie wyrażam serdeczne podziękowanie za nadanie zdjęcia portretu Albrechta Fryderyka z małżonką. Malował go moim zdaniem Daniel Rose, od roku 1601, po Hennebergerze, nadworny malarz królewiecki.

¹⁷ Wstępne prace konserwatorskie portretu wykonała mgr Ewa Sołtan z pracowni konserwatorskiej Muzeum Mazurskiego. Portret został poddany badaniom rentgenowskim szpitala MSW w Olsztynie. Panu dr. Zbigniewowi Olkowskiemu i zespołowi pracowni wyrażam serdeczne podziękowanie za bezinteresowne wykonanie tej pracy.

¹⁸ H. Ehrenberg, op. cit., s. 29, wymienia Włocha Jana Baptystę albo Jana von Braun; s. 191 wymienia Antoniego Wilde, malarza z Wilna; s. 254 malarza niderlandzkiego, który młodzieńską panią w roku 1577 malował (zapewne córkę księcia Albrechta Fryderyka).

tych wieku XVI. Kostiumologia, szczególnie zaś efektowna kryza wskazują na wpływy mody hiszpańskiej. Znamienne, że książę Albrecht darzył zainteresowaniem władców hiszpańskich. W swoim pomieszczeniu na zamku królewieckim wyeksponował portret hiszpańskiego księcia Alby¹⁹, co może wskazywać jakimi drogami moda hiszpańska docierała na dwór królewiecki.

Portret księcia Albrechta Fryderyka mógł być również namalowany w końcu wieku XVI na podstawie wcześniejszego, młodzieńczego portretu. Malarz dla podkreślenia znaczenia i pozycji społecznej księcia, mógł zmienić szczegóły stroju, przede wszystkim zaś ozdobić portretowanego wspaniałą bogatą miękką kryzą.

2. PORTRET KSIĘCIA ALBRECHTA I (1490—1568)

Muzeum Mazurskie w Olsztynie przechowuje całopostaciowy portret pierwszego księcia Prus i lennika Polski — Albrechta Hohenzollerna (1490—1568).

Interesująca jest historia obrazu. Pierwszą wzmiankę dostępną autorce zamieszcza A. Golitz, w 1712 roku diakon kościoła w Morągu, który opisał wyposażenie jego wnętrza. Praca Golitza doczekała się druku w 1725 roku. Wspomina on o portrecie księcia, określa płótno jako *ein Veritabel original* oraz cytuje napis umieszczony w toku ramy:

„Fürst Marggraff Albrecht Lobesam
in Preussen hat gerichtet an
Lutehrus rein Lehr das gottlich Wert
Des danken wir Gott an diesem Ort“.

Równocześnie wymienia Golitz podobiznę Marcina Lutra, jako obraz z tego samego czasu i źródła. Oba portrety miał przekazać w 1599 roku z książęcego zamku myśliwskiego w Książniku (pow. morąski) Albrecht Fryderyk, syn portretowanego²⁰.

Wszystkie inne opracowania niemieckie, jak inwentarze zabytków wieku XIX, a więc Agaton Harnoch²¹ i Adolf Boetticher²² powtarzają wiadomości zaczerpnięte od Golitza. Harnoch w przypisie podaje jeszcze akta kościoła w Morągu²³.

Najszerzej portretem tym zajął się Asmus Troschke w swojej dysertacji doktorskiej poświęconej wpływowi cranachowskiemu na obszarze Prus²⁴. Skłania się on do przypuszczenia, że portrety Lutra i Albrechta pochodzą z XVI wieku²⁵, dodając, że portret Albrechta jest jedyną jego szesnastowieczną całopostaciową podobizną zachowaną na terenie Prus. Portrety księcia przechowywane w zamku królewieckim pochodzą z XVII wieku²⁶.

Boetticher określa obraz Albrechta jako dobre malarstwo²⁷, Troschke stwier-

¹⁹ A. Skrobaccki, op. cit., s. 243. 24 lipca 1573 r. książę m.in. wyrwał z ram portret Lutra, Melanchtona i Husena z zamiarem wrzucenia ich do pieca — co już z kilkoma innymi zrobił — i zawiesił na ich miejscu podobiznę księcia Alby, króla hiszpańskiego, kardynała Lotaryngii.

²⁰ [A. Golitz] *Merkwürdigkeiten der Stadt Mohrungen, Erleutertes Preussen*, 1725, t. 2, ss. 281 i 278.

²¹ A. Harnoch, *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg 1890, s. 178.

²² A. Boetticher, op. cit., H. 3, Königsberg 1893, ss. 82—83.

²³ A. Harnoch, op. cit., s. 178.

²⁴ A. Troschke, *Studien zu Cranachscher Kunst im Herzogtum Preussen*, Königsberg 1938, ss. 1—46, ilustracje.

²⁵ Ibidem, s. 19.

²⁶ Ibidem, s. 21.

²⁷ A. Boetticher, op. cit., H. 3, s. 82.

dza, że od czasów Boettichera, czyli od przełomu XIX i XX wieku, obraz był restaurowany i trudno w tej chwili wyrokować o jego walorach artystycznych²⁸.

Dalsze relacje na temat omawianego portretu przekazuje Walter Hubatsch w swojej historii Kościoła ewangelickiego w Prusach²⁹. Reprodukuję on zdjęcie sprzed ostatniej konserwacji³⁰. Wydany w 1968 roku katalog poświęcony Albrechtowi i jego czasom zawiera spis wszystkich znanych portretów tego księcia³¹. Tu również wymieniono interesujący nas portret księcia Albrechta opierając się na cytowanej pracy Waltera Hubatscha.

Albrecht na portrecie przedstawiony jest w stroju książęcym charakterystycznym dla mody renesansu, ulegającej wpływowi hiszpańskiemu³². Strojna sama w sobie futrzana szuba, o brązowo-czerwonym podbiciu, jest na ciemnoszarzej powierzchni przyozdobiona jeszcze szaroszrebrzystą o geometrycznym wzorze narzutą. Podobny deseń tkanin spotykamy na wzornikach renesansowych drugiej połowy XVI wieku³³. Król podobnego stroju książęcego przekazał w swoich rycinach Łukasz Cranach w 1548 roku, prezentując postacie cesarza Karola V i księcia Johanna Wilhelma von Sachsen-Coburg³⁴. Również król kołnierza futrzanej szuby jest analogiczny jak na portretach książąt i cesarzy niemieckich pędzla Cranacha³⁵. Srebrzyste okrycie ciemnej futrzanej szuby przytwierdza ją sprężynki, na wzdłużu na tytułowej stronie Biblii. Zarówno wymieniony portret, jak i grafika są dziełem Jakuba Bincka — ucznia Łukasza Cranacha młodszego — nadwornego malarza księcia Albrechta³⁷.

Szuba księcia Albrechta jest nieco dłuższa niż w stroju hiszpańskim. Tam sięga ona wysoko ponad kolana, do połowy uda, odsłaniając bufiaste spodnie męskie³⁸, tu przypomina raczej ubiór niemieckiego mieszczanina z drugiej połowy XVI wieku. Typowa prezentacja stroju hiszpańskiego uległa pewnym modyfikacjom, wynikłym z odmiennej przynależności wyznaniowej³⁹. Taki strój niemiecko-hiszpański, nosił również król Polski, Zygmunt August⁴⁰.

Na szyi ma książę sznur czerwonych koralii, ozdobionych w trzech punktach

²⁸ Wspomina o tym A. Troschke, op. cit., s. 19.

²⁹ W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 2, Göttingen 1968, s. 63.

³⁰ Ibidem, s. 215.

³¹ *Albrecht von Brandenburg-Ansbach*, s. 51.

³² M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław — Warszawa — Kraków 1968, ss. 333—366.

³³ Ibidem, ss. 369—370.

³⁴ D. Koepplin, T. Falk, *Cranach*, Basel — Stuttgart 1974, il. 167, 168, s. 288.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Dokumentację fotograficzną portretów wspomnianych postaci zawdzięczam Panu Powl Ellertovi z Muzeum von Frederiksborg.

³⁷ T. Riis, *Jacob Binck in Lübeck 1552—53*, Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art, 1970, ss. 35—45.

³⁸ M. Gutkowska-Rychlewska, op. cit., 353, il. 440; O. Sronkova, *Die von Mode von Renaissance bis zum Rokoko*, Prag 1959, portret czeskiego szlachcica Wilhelma Rožemberka, tabl. nb.

³⁹ M. Gutkowska-Rychlewska, op. cit., s. 364.

⁴⁰ Ibidem, s. 407, il. 493.

prostokątnymi złotymi klamrami, a także pięć medali na trzech złotych łańcuchach — interesujący i zaprogramowany szczególnie ikonografii portretu księcia Albrechta. Medale malowane w kolorze żółtym, a zatem w barwie złota, stanowią wyraźny wyłom w tak przestrzeganej wierności prezentowania postaci historycznych, są bowiem wytworem fantazji malarza⁴¹. Ciekawe, iż przypominają one bardziej monety, niżeli specjalnie bite medale⁴². Odczytano tylko dwa spośród napisów umieszczonych w otoku. Toteż odczytując program ikonograficzny monet-medali należy posługiwać się podobieństwami. Wydaje się, iż na wyglądzie tych medali zaważyć mogły również pieczęcie⁴³.

Pierwszy od lewej prezentuje mężczyznę w popiersiu. Nieregularny nos i długa spiczasta broda zwróconego w lewo osobnika przypomina od strony kompozycyjnej medal z przedstawieniem Jana Łaskiego⁴⁴. Jest to zapewne Fryderyk brandenburski, małżonek Zofii Jagiellonki, córki Kazimierza Jagiellończyka, ojca księcia Albrechta⁴⁵. Drugi z kolei na tym łańcuchu medal, na którym można odczytać fragment inskrypcji JOHANNES (następnie nieczytelne), znak miseczek (mennicy), III (po obu stronach z kropką), wreszcie znak przypominający znak menniczny, snop Wazów — może być przedstawieniem Jana III, króla szwedzkiego, ożenionego z córką Zygmunta Starego, Katarzyną Jagiellonką⁴⁶. Na trzecim medalu jest widoczne popiersie z głową w trzech czwartych obróconą z wyraźną spiczastą brodą i opadającymi włosami. Na głowie beret z rozciętymi brzegami, tak zwana hiszpańska „gora” z ozdobnym kwiatem lub guzem po prawej stronie, przypominający modę francuską pierwszych dekad lat wieku XVI, które to nakrycie głowy w tym czasie przyjęła Hiszpania⁴⁷. Kogo medal przedstawia, nie da się na razie ustalić. Czwarty, umieszczony pojedynczo na drugim łańcuchu wyobraża prawdopodobnie Zygmunta Augusta⁴⁸. Korona, odsłonięte ucho przypominają nieco gdańskie monety prezentujące króla, a także dukaty gdańskie z 1550 roku⁴⁹, talary z 1568 roku⁵⁰, trzy grosze z 1558 roku⁵¹. Ostatni medal, największy, prezentuje króla polskiego Zygmunta Starego. Napis w otoku brzmi, jak zauważył Janusz Kisielewski, anachronicznie: SIGISMUNDUS [DEI GFATIAE] REX POLONI[AE] [MAGNUS] D[UX] L[ITHUANIAE]. Typ postaci, z wyeksponowaniem grubych rysów, przypomina dwudukat koronny Zygmunta Starego⁵². Król jest przedstawiony z brodą, z profilu. Ten w miarę

⁴¹ Panu mgr. Januszowi Kisielewskiemu wyrażam serdeczne podziękowanie za pomoc i wskazówki prowadzące do rozszyfrowania medali Albrechta I.

⁴² F. A. Vossberg, *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, Berlin 1852.

⁴³ L. Kajzer, *Sredniowieczne źródła pomysłowe ikonograficznych Tomasza Tretera*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1972, nr 4, ss. 507—514. Rysunki średniowiecznych pieczęci zamieszczonych w tym artykule mają podobny kształt kompozycyjny i plastyczny.

⁴⁴ E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich, oraz tych, które się dziejów polskich tyczą począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III*, t. 1, Berlin 1845, s. 175.

⁴⁵ F. Kopera, *Malarstwo polskie od XVI do XVIII w.*, Kraków 1926, por. portret Fryderyka brandenburskiego, męża Zofii Jagiellonki, pędzla H. Kulmbacha, s. 103, il. 115.

⁴⁶ E. Raczyński, op. cit., nr 30 a, b, c, ss. 144—156.

⁴⁷ M. Gutkowska-Rychlewska, op. cit., s. 344, il. 429.

⁴⁸ M. Gumowski, *Medale Jagiellonów*, Kraków 1906, poz. 88, ss. 88—89.

⁴⁹ F. A. Vosberg, op. cit., s. 16, nr 485; s. 21, poz. 490.

⁵⁰ Ibidem, s. 22, nr 505.

⁵¹ Ibidem, s. 23, poz. 510.

⁵² *Sztuka w Krakowie w latach 1350—1550*, Kraków 1964, il. 105.

prawdopodobny, aczkolwiek indywidualnie zinterpretowany wizerunek ukazuje Zygmunta Starego w późniejszym okresie życia⁵³. Z brodą i wąsami malował go również nieznany artysta szkoły cranachowskiej⁵⁴. Korona wieńcząca głowę monarchy ma analogie do korony z inicjałami AS na podobiznie Zygmunta Augusta wydrukowanej w *Biblii Radziwiłłowskiej*⁵⁵.

Uzupełnieniem stroju Albrechta są płaskie zaokrąglone buty, zlewające się w jedną całość z pończochami. Naznaczoną piętmem starośći twarz pierwszego księcia pruskiego naszkicowano wyraziście. Okala ją długa siwa broda i przerzedzone bokobrody; wąsy ma Albrechta opadające. Podobne typy spotykamy w przedstawieniach Cranacha. Rysunek twarzy Albrechta również zdradza podobieństwo warsztatowe do portretu z 1557 roku pędzla Łukasza Cranacha młodszego, który przedstawia teologa Johanna Ferstera⁵⁶.

Podobizna Albrechta ze zbiorów Muzeum w Olsztynie wywodzi się z całą pewnością z tradycji wzorów cranachowskich. Najbliższa tej postaci będzie nieco wcześniejsza miniatura księcia wykonana przez Jakuba Bincka⁵⁷, obecnie w Muzeum w Weimarze. Porównania z portretami pędzla Königswiesera, nadwornego malarza księcia Albrechta wykluczają jego warsztat jako miejsce powstania obrazu.

W roku 1568 Adam Lange, jeden z królewieckich malarzy nadwornych, otrzymał zamówienie na portret Albrechta w stroju książęcym, z łańcuchami i biżuterią. Portret ten miał być wysłany do Holsztynu⁵⁸. Był to rok śmierci Albrechta. Dokładnie sprecyzowane zamówienie pozwala wysunąć hipotezę, że portret ów był podobny do omawianego. Warto też przypomnieć, iż tego typu podobizny nie malowano w jednym egzemplarzu. Głowa i twarz księcia Albrechta interpretacją rysunkową i podtekstową przypominają podobiznę jego poddanego, wodza i przyjaciela, Piotra Dohny, z epitafium morąskiego, które powstało w Morągu w końcu wieku XVI. Realizatorem pomysłu rodziny Dohnów był zapewne Hans Henneberger, zmarły w 1601 roku, autor herbarzy szlachty pruskiej. Małe kameralne podobizny szlachty pruskiej wykonane przez Hennebergera w latach 1591—1601, to prawdziwe studium typów ludzkich ukazanych w sposób bezwzględnie realistyczny⁵⁹.

Obraz jest malowany na płótnie, podobnie jak — datowany na rok 1592 — lokalnej szkoły portret szlachcianki pruskiej Doroty Borek⁶⁰.

Olsztyńska podobizna księcia Albrechta mimo zniszczeń i przemalowań, mimo nie najwyższych wartości artystycznych, stanowi ciekawe studium portretowe, opatrzone licznymi polonikami w postaci medali. Portret ten powstał zapewne w końcu XVI stulecia. Wielokrotnie zmieniane teksty i napisy na ramie, odnoszące

⁵³ F. Kopera, op. cit. Drzeworyt Hansa Sauerdums z 1555 fog 147. Kształt nosa z medalu Zygmunta na portrecie księcia Albrechta jest podobny do portretu wykonanego przez J. L. Decjusza, *De Stigmundi Regis temporibus...* 1521 (por. przyp. 52, *Sztuka w Krakowie*, s. 126, il. 48).

⁵⁴ F. Kopera, op. cit., il. 155.

⁵⁵ *Librorum in Poloniae editorum Deliciae czyli wdziek i urok polskiej książki*. Wstęp J. Z. Jakubowski, Warszawa 1974, il. 38, karta z *Biblii Brzeskiej* zwanej też *Radziwiłłowska*.

⁵⁶ D. Koeplin, T. Falk, op. cit. il. 228.

⁵⁷ *Albrecht Brandeburg-Ansbach*, tabl. XXI.

⁵⁸ H. Ehrenberg, op. cit., s. 250, poz. 631, *dem Gott gnade, geckontrafeit, von oelfarben im fürstlichen kleidung, mitt ketten und Geschmuck*.

⁵⁹ K. Wróblewska, *Renesansowe epitafium Piotra Dohny i Katarzyny Czemówny*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1972, nr 4, s. 505, il. 1, 2.

⁶⁰ *Ibidem*, il. nr 10.

się do nauki Marcina Lutra, pochodzą — w swej pierwotnej wersji — z XVII wieku i miały uzasadniać miejsce portretu w kościele ewangelickim. Płótno zostało naklejone na cienką deskę i oprawione w nową ramę na wzór siedemnastowieczny w 1940 roku⁶¹.

Portret księcia Albrechta Pruskiego, malowany techniką olejną, jest jedynym szesnastowiecznym przedstawieniem tej osoby, znajdującym się w zbiorach polskich. Jest również cennym źródłem ikonograficznym do dziejów lokalnej twórczości artystycznej dawnych Prus Książęcych.

ZWEI BILDNISSE DER BEIDEN ERSTEN PREUSSISCHEN VASALLEN POLENS IN DEN SAMMLUNGEN DES MASURISCHEN MUSEUMS

Zusammenfassung

In den Sammlungen des Masurischen Museums in Olsztyn befindet sich, angekauft durch Vermittlung der „Desa“ (Polnisches Staatliches Handelsunternehmen für Kunstgegenstände) das Porträt eines jungen Mannes in der Halskrause; aus der Attribution (Kennzeichnung) geht hervor, daß die dargestellte Person der Herzog Albrecht (1490—1568) ist. Auf der Rückseite des Bildnisses befindet sich ein umfangreicher Text in polnischer Sprache aus den Anfängen des 19. Jahrhunderts. Der Text enthält eine kurzgefaßte Geschichte der Beziehungen Herzoglich-Preußens zu Polen seit 1525 bis zu der Zeit Napoleons. Bei der Vorbereitung des Porträts für eine Ausstellung im Masurischen Museum anläßlich des 450. Jahrestages der Preußischen Huldigung hat die Vfn. den Versuch unternommen, die Wahrhaftigkeit der auf dem Porträt des jungen Mannes befindlichen Attribution zu untersuchen. Vergleiche mit anderen Bildnissen des Herzogs Albrecht haben die Vfn. zu der Überzeugung geführt, daß das durch das Museum angekaufte Bildnis nicht den Herzog darstellt. Die Familienähnlichkeit läßt sich zwar nicht ausschließen, der junge Mann in der Krause, fast ein Knabe, hat jedoch ein weiches und sanftgerundetes Gesichtsoval, einen regelmäßigen und reinen Augenausschnitt, und der junge Albrecht, der spätere Herzog in Preußen, wird bekanntlich auf allen bisher identifizierten Porträts mit dem charakteristischen Schielauge dargestellt. Die Bildnisse Albrechts aus seinen Jugendjahren zeigen ein breiteres und knöchigeres Gesicht (vgl. die Porträts, gemalt von Hans Krell und Lukas Cranach dem Älteren).

Das bei H. Ehrenberg reproduzierte Porträt von Albrecht Friedrich (1553—1618), dem Sohn des ersten Herzogs in Preußen, läßt vermuten, daß das in der „Desa“ angekaufte Bildnis des Jünglings in der Krause eben ihn im jungen Alter darstellt.

Im Gegensatz zu den Porträts seines Vaters sind die Bildnisse Albrecht Friedrichs wenig bekannt und in der Fachliteratur spärlich behandelt. Eine Aufnahme der Zeichnung von Hans Schenkenberg, der 1577 einen Stich mit dem Porträt des jungen Herzogs ausgeführt hat, konnte nicht gefunden werden. Nur eine Photographie eines wenig erkennbaren Porträts des Herzogs wurde gefunden, welches 1584 von einem Danziger Maler ausgeführt wurde, und welches im oberen Teil einer Widmungstafel sich befand, die die Gemahlin des Herzogs für die Königsberger Kapelle stiftete. Das Gesicht des Herzogs Albrecht auf dieser Tafel stimmt mit den Gesichtszügen des jungen Menschen auf dem erwähnten Porträt vollkommen überein. Ebenfalls weist die durch die Vermittlung des Museums zu Stockholm erhaltene Photographie des Porträts Albrecht Friedrichs mit seiner Frau eine gewisse physische Ähnlichkeit mit dem Porträt aus Olsztyn auf (die Zeichnung der Augenbrauen, die Gestaltung der Augen und des Mundes, die Vertiefung auf dem Kinn).

⁶¹ *Die Denkmalspflege in der Provinz Ostpreussen in Jahren 1936—1940*, Königberg 1941, s. 24. W ewangelickim kościele znajdują się dwa portrety ze szkoły Cranacha: Lutra i księcia Albrechta. Zostały one odrestaurowane.

Die Vfn. meint, daß alle diese Merkmale darauf hinweisen, daß das Porträt aus Olsztyn das einzige in Polen existierende Bildnis Albrecht Friedrichs aus seinen Jugendjahren ist.

Das zweite Porträt, das aus der früher evangelischen Kirche in Morag stammt, stellt den Herzog Albrecht I. in seinen späteren Jahren dar. Das Bild wurde am Ende des 16. Jahrhunderts gemalt, und als Vorlage diente das Porträt aus dem Jahr 1568, von Adam Lange. Der Maler war, allem Anschein nach, Hans Henneberger, der 1601 verstorbene Königsberger Hofmaler. Das Mohrungener Porträt wurde mehrere Male renoviert, insbesondere in der Barockzeit. Die letzten Renovierungsarbeiten erfolgten 1940 und wurden, vom Standpunkt des Denkmalschutzes aus, nicht sachgemäß durchgeführt. Es handelt sich hierbei um das einzige Porträt des Herzogs Albrecht aus dem 16. Jahrhundert, das sich in den Sammlungen der Volksrepublik Polen befindet.

Übers. Jerzy Serczyk

Ryc. 1. Portret księcia Albrechta Fryderyka, Muzeum Mazurskie. Fot. Jerzy Grygiel

Ryc. 2. Portret Albrechta Fryderyka, 1584, z katedry królewieckiej. Fot. Jerzy Grygiel

Ryc. 3. Portret księcia Albrechta Fryderyka z małżonką Marią Eleonorą. Kopia z 1730 roku wykonana prawdopodobnie z oryginalnego portretu malowanego w 1608 roku przez Daniela Rose, Muzeum w Gripsholm (Szwecja)

Ryc. 4. Portret księcia Albrechta I. Koniec wieku XVI, Muzeum Mazurskie. Fot. Jerzy Grygiel

Ryc. 5. Medal z podobizną króla Zygmunta I umieszczony na portrecie księcia Albrechta I, Muzeum Mazurskie.

